

Джаред Даймънд

СВЕТЪТ ПРЕДИ ВЧЕРА

Какво можем да научим от традиционните общества?

София, 2013

Преводът е направен по изданието:

JARED DIAMOND

THE WORLD UNTIL YESTERDAY

WHAT CAN WE LEARN FROM TRADITIONAL SOCIETES?

VIKING

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното писмено съгласие на издателство „Изток-Запад“.

Copyright © Jared Diamond, 2012

© Венцислав Венков, превод, 2013

© Издателство „Изток-Запад“, 2013

ISBN 978-619-152-338-2

ДЖАРЕД ДАЙМЪНД

— СВЕТАТ — ПРЕДИ ВЧЕРА

Превод от английски
Венцислав К. Венков

Редактор
Любен Козарев

*На Мег Тейлър,
с благодарност за дългогодишното приятелство
и за споделянето на проникновенията си
за нашите два свята.*

Съдържание

Пролог.

На летището..... 9

- Сцена на летището / 9 • Необходимостта от изучаване на традиционните общества / 15 • Държави / 20 • Видове традиционни общества / 24 • Подходи, причини и източници / 34 • Малка книга на голяма тема / 39 • План на книгата / 45

Първа част

Подготовка на сцената

с подялба на свободните пространства / 51

Първа глава.

Приятели, врагове, чужди и търговци..... 53

- Граница / 53 • Взаимно забранени територии / 58 • Незабранено използване на земята / 62 • Приятели, врагове и чужди / 68 • Първи съприкосновения / 74 • Търговия и търговци / 81 • Пазарни икономики / 84 • Традиционни форми на търговия / 88 • Традиционни търговски стоки / 91 • Кой с какво търгува? / 96 • Малки нации / 102

Втора част

Мир и война / 103

Втора глава.

Обезщетение при смърт на дете..... 105

- Нещастен случай / 105 • Церемонията / 108 • Ами ако...? / 111 • Какво направи държавата? / 113 • Обезщетение по новогвинейски / 114 • Доживотни взаимоотношения / 118 • Други общества без държавно управление / 121 • Държавна власт / 127 • Държавно гражданско правораздаване / 130 • Недостатъци на държавното

гражданско правораздаване / 137 • Държавно
наказателно правораздаване / 143 • Възстановително
право / 148 • Предимства, но на каква цена? / 152

Трета глава.

Кратка глава, посветена на една кратка война..... 159

Войната на даните / 159 • Хроника на войната / 162 •
Жертвите от войната / 169

Четвърта глава.

По-пространна, засягаща много войни..... 171

Определения за „война“ / 171 • Източници на сведения
/ 175 • Форми на традиционните военни действия
/ 181 • Смъртност / 184 • Сходства и различия /
187 • Прекратяване на бойните действия / 195 •
Влиянието на съприкосновенията с европейците / 199 •
Войнствени животни, миролюбиви хора / 204 • Подбуди
за традиционната война / 208 • Крайни причини / 212
С кого воюват хората? / 217 • Забравя ли се Пърл
Харбър? / 221

Трета част

Млади и стари / 227

Пета глава.

Възпитание на подрастващите 229

Сравняване на възпитанието
на подрастващите / 229 • Раждане / 233 • Детеубийство
/ 234 • Отбиване и породеност / 237 • Кърмене по
желание / 239 • Допир между кърмачета и възрастни /
242 • Бащи и заместници / 245 • Реагиране при плач на
бебето / 250 • Телесните наказания / 253 • Автономия
на детето / 258 • Разновъзрастни игрални групи / 262
• Детски игри и образование / 265 • Техните деца – и
нашите / 270

Шеста глава.

**Отношението към възрастните: да ги кътаме
да ги зарежем, или да ги убием? 275**

Възрастните / 275 • Очаквания по отношение

на грижите за възрастните / 278 • Защо да ги изоставяме или умъртвяваме? / 280 • Ползата от възрастните / 284 • Общественият ценности / 289 • Общественият правила / 297 • По-добре ли са нещата днес, или по-зле? / 302 • Какво да правим с най-старите? / 309

Четвърта част

Опасности и реакции / 315

Седма глава.

Конструктивна параноя 317

Видове отношение към опасностите / 317 • Нощен гост / 321 • Нещастие с лодка / 325 • Най-обикновена стърчаща клонка / 337 • Поемането на рискове / 348 • Рискове и бърливост / 351

Осма глава.

Лъвовете и други опасности 355

Опасностите на традиционния живот / 355 • Нещастни случаи / 358 • Бдителност / 364 • Човешко насилие / 368 • Болести / 375 • Реагиране на болестите / 380 • Гладна смърт / 383 • Непредвидим недостиг на храни / 386 • Разхвърляй земите си / 389 • Сезонност и консервиране на храни / 395 • Разнообразяване на диетата / 402 • Събиране и разпръскване / 405 • Реагиране на опасностите / 406

Пета част

Религия, език и здравеопазване / 411

Девета глава.

Каква светлина хвърлят електрическите змиорки върху еволюцията на религията 413

Въпроси относно религията / 413 • Дефиниции на религията / 418 • Функции и електрически змиорки / 426 • Търсенето на причинно-следствени връзки / 431 • Вярата в свръхестественото / 438 • Обяснителната функция на религията / 442 • Уталожване на тревогите

/ 445 • Даване на утеха / 451 • Организираност и послушание / 456 • Кодекси на поведение спрямо непознати / 458 • Оправдание на войните / 461 • Доказателства за преданост / 463 • Критерии за успеха на една религия / 466 • Промените във функциите на религията / 471

Десета глава.

Говорене на много езици.....475

Многоезичието / 475 • Общият брой на езиците по света / 478 • Как се развиват езиците / 482 • Географията на езиковото многообразие / 484 • Традиционното многоезичие / 491 • Ползата от двеезичието / 496 • Болестта на Алцхаймер / 504 • Изчезващите езици / 507 • Как изчезват езиците / 511 • Вредни ли са малцинствените езици? / 515 • Защо трябва да опазваме езиците? / 519 • Как можем да ги опазим? / 523

Единадесета глава.

Сол, захар, мазнини и мързел.....527

Незаразни болести / 527 • Консумацията ни на сол / 533 Солта и кръвното налягане / 536 • Причинителите на хипертонията / 542 • Диетичните източници на сол / 547 • Диабетът / 551 • Типове диабет / 554 • Гени, среда и диабет / 555 • Индианците пима и островитяните науру / 559 • Диабетът в Индия / 562 • Ползата от предразполагащите към диабета гени / 568 • Защо нивото на диабета сред европейците е ниско? / 575 • Бъдещето пред незаразните болести / 579

Епилог.

На друга аерогара.....583

От джунглата – на магистрала 405 / 583 • Предимствата на модерния свят / 587 • Предимствата на традиционния свят / 589 • Каква да ни е поуката? / 594

Благодарности603

Допълнителна литература.....607

Показалец623

Пролог. На летището

Сцена на летището • Необходимостта от изучаване на традиционните общества • Държави • Видове традиционни общества • Подходи, причини и източници • Малка книга на голяма тема • План на книгата

Сцена на летището

7:00 сутринта, 30 април 2006 г. Намирам се в залата за чекиране на летището и стискам здраво багажната количка, докато около мен се буга тълпа от други бързаци да се чекират за първите сутрешни полети. Сцената е позната: стотици пътници с куфари, кашони, раници и бебета, наредени успоредни опашки пред дълга редица гишета, зад които униформени служители на авиолиниите седят пред компютри. Сред тълпата се мяркат и други униформени – пилоти и стюардеси, проверители на багаж и почти губещите се в тълпата двама полицаи, които стоят бездейно, с единствената задача да бъдат видими отвсякъде. Проверителите преглеждат багажите на рентгена, служителите на авиолиниите му поставят етикети, обработващите багажа го слагат на конвейера, който (надаваме се) го отнася до съответния самолет. На отсрещната страна на залата, срещу гишетата за чекиране, се продават вестници и

бързи храни. Налице са и обичайните за такива места стенни часовници, телефони, банкомати, ескалатори към горните етажи и – разбира се – чакащите самолети, които се виждат през стъклените витрини на терминала.

Служителите движат чевръсто пръсти по клавиатурите, вперили поглед в екраните, а от време на време гишетата за заплащане с кредитни карти бълват по някоя разписка. Сред тълпата цари обичайната смесица от добро настроение, търпение, изнервеност, уважително изчакване на реда и сбогувания с приятели. Когато идва и моят ред, показвам лист хартия (маршрута, по който ще лети) на чекиращата ме служителка, който надали съм виждал през живота си и надали втори път ще срещна. Тя на свой ред ми връчва хартийка, даваща ми правото да прелетя стотици километри до място, където никога през живота си не съм бил и чиито обитатели не ме познават (но въпреки това ще изтърпят пристигането ми).

В тази наглед привична обстановка първото, което би направило впечатление на пътниците от САЩ, Европа или Азия е, че с изключение на мен и още неколцина туристи, всички останали в залата са хора от Нова Гвинея. Чуждестранният пасажер би забелязал освен това, че над гишетата не е американското знаме, а националният флаг на Папуа Нова Гвинея в черно, червено и златно, с изобразена върху него райска птица и съзвездието Южен кръст; и на гишетата не пише „Американ Еърлайнс“ или „Бритиш Еървейс“, а „Еър Нюгини“; а обявените крайни точки на полетите звучат доста екзотично: Уапенаманда, Горока, Кикори, Кундиауа и Уеуак.

През въпросното утро се чекирам на летището на Порт Морсби – столицата на Папуа Нова Гвинея. За човек поне малко от малко запознат с историята на Нова Гвинея – сред които съм и аз, посетил Папуа Нова Гвинея за пръв път през 1964 г., когато все още я управляваше Австралия – сцената е и позната, но и удивителна и трогателна. Улових се как на ум я сравнявам със снимките от 1931 г. на първите австралийци, които навлезли в планинските райони на Нова Гвинея и „открили“ милион новогвинейски селяни, които все още използвали каменни сечива. На снимките планинците,

прекарали хилядолетия в относителна изолация и съвсем слабо познаващи външния свят, гледат ужасени първите появили се европеиди (сн. 30, 31). През 2006 г., на аерогарата Порт Морсби се вглеждах в лицата на новогвинейските пътници, служители и пилоти и виждах в тях лицата на новогвинейците, фотографирани през 1931 г. Хората в летищната зала не бяха, разбира се, същите хора, но лицата им ми изглеждаха познати и нищо чудно някои да бяха деца или внуци на хората, снимани през 1931 г.

Най-очевидната разлика между запазилата се в паметта ми сцена от чекирането през 2006 г. и снимките от „първото съприкосновение“ през 1931 г. е, че тогава фотографираните новогвинейските планинци са оскъдно облечени в сламени поли, преметнали мрежести торби през рамо и с украшения от пера по главата, а онези от 2006 г. са в стандартното международно облекло: ризи, панталони, поли, шорти и бейзболни шапки. Само за едно-две поколения, дори в рамките на живота на много от хората в летищната зала, новогвинейските планинци се бяха научили да пишат, да ползват компютри и да карат самолети. Нищо чудно в залата да имаше и хора, които първи в племето си са се научили да пишат и да четат. Лично за мен разликата в поколенията пролича най-картинно от вида на двама новогвинейци в летищната тълпа: по-младият, в униформата на пилот, водеше по-стария и ми обясни, че това бил дядо му, който за пръв път щял да се качи на самолет; белокосият старец изглеждаше не по-малко удивен и объркан от хората във фотографията от 1931 г.

Но освен факта, че през 1931 г. хората са с поли от слама, а през 2006 г. – в западно облекло, запознатият с историята на Нова Гвинея би забелязал и други, много по-съществени различия между двете години. През 1931 г. новогвинейските планинци са нямали не само тъкани платове, но и разните съвременни технически устройства, като се почне от часовниците, телефоните и кредитните карти, та се стигне до компютрите, ескалаторите и самолетите. Но най-основното е, че новогвинейските планинци не са познавали през 1931 г. писмото, метала, парите, училищата и централизираното управление. И ако не знаехме отговора от най-новата история, вероятно щяхме да се чудим: възможно ли е едно

общество без писменост да я овладее в рамките на едно-единствено поколение?

Още по-добрият познавач на историята на Нова Гвинея обаче неминуемо ще отбележи и други елементи от сцената през 2006 г., съвпадащи със сцени от съвременните летища в други части на света, но различаващи се от заснетите от патрулите на „първото съприкосновение“ през 1931 г. планинци. През 2006 г. се забелязва по-висок процент на белокози старци, а в традиционното планинско общество малцина са оцелявали до тази възраст. Тълпата в летищната зала, която на новодошлия в Нова Гвинея първоначално би се сторила „хомогенна“ – всички имат тъмни кожи и гъсти къдрави коси (сн. 1, 13, 26, 30, 31, 32) – в действителност беше разнородна в много други отношения: високи живеещи в равнините от южното крайбрежие с редки бради и по-тесни лица; ниски, брадати, широколики планинци; а освен тях – островитяни и живеещи в равнините от северното крайбрежие с донякъде азиатски черти на лицата. През 1931 г. е било изключено човек да срещне на едно място и планинци, и южни живеещи в равнините, и северни живеещи в равнините; по онова време всяко струпване на хора в Нова Гвинея е щяло да бъде много по-хомогенно в сравнение с летищната тълпа от 2006 г. А вслушалият се в тълпата езиковед би различил десетки езици от няколко съвсем различни групи: тонални езици, в които думите се различават по тона и честотата на модулирания звук, като в китайския; австронезийски езици със сравнително прости срички и съгласни; и нетонални папуаски езици. И през 1931 г. е било възможно да срещнеш на едно място хора, говорещи на няколко различни езика, но в никакъв случай – говорещи на няколко десетки езика. През 2006 г. разговорите на гишетата за чекиране и между много от пътниците се водеха на два широко разпространени езика – английски и ток-писин (известен и под наименованията неомеланезийски или пиджин английш) – за разлика от 1931 г., когато всички разговори в планинските райони на Нова Гвинея са се водели на местни езици, някои от тях използвани само на съвсем ограничени територии.

Друга тънка разлика между 1931 г. и 2006 г. година е тази, че през 2006 г. в тълпата, за жалост, се забелязват и новогвинејци с

често вече срещана американска телесна конструкция: с наднормено тегло и провиснали над коланите бирени шкембета. На снимките от преди 75 години не се вижда нито един по-пълнен новогвинеец: всички са източени и мускулести (сн. 30). Ако ми се удадеше възможност да разговарям с лекарите на пътниците от летището, сигурно щях да чуя (ако се съди по съвременните статистически показатели за общественото здравеопазване в Нова Гвинея) за все по-честите случаи на диабет, дължащ се на наднормено тегло, а освен това и за случаи на хипертония, сърдечни заболявания, инсулти и рак, каквито предишното поколение не е познавало.

И още една разлика между тълпата от 2006 г. и онази от 1931 г. – нещо, което съвременният свят възприема за най-нормално: повечето струпали се в летищната зала хора бяха абсолютно непознати един на друг, но никой с никого не се биеше. Нещо, което през 1931 г. никой не би могъл да си представи: по онова време срещите между непознати по правило са се случвали рядко, били са опасни и в повечето случаи завършвали с насилие. Вярно е, че на летището присъстваха и двама полицаи, но тълпата всъщност сама поддържаше вътрешния ред, най-вече благодарение на всеобщото знание сред пасажерите, че нито един от околните непознати няма да ги нападне и че са членове на общество, което може да прибегне към още полицаи и военни, в случай че някоя свада излезе извън контрол. През 1931 г. не е съществувала нито полицията, нито правителствената власт. Пътниците на летището са свободни да летят или по друг начин да стигнат до Уапенаманда – нещо, което навремето ставало само по изключение. През 1931 г. нито един новогвинеец от Горока не бил стъпвал в Уапенаманда, намиращ се само на 172 км на запад; немислимо било дори да си представиш, че можеш да стигнеш от Горока до Уапенаманда, без да бъдеш убит от някой непознат още преди да си изминал първите петнадесетина километра. А ето че аз съвсем наскоро бях изминал единадесетте хиляди километра от Лос Анджелис до Порт Морсби – разстояние стотици пъти повече от онова, което някогашният новогвинейски планинец би извървял през живота си от родното си място.

Всички тези различия между хората от 2006 г. и 1931 г. могат да се обобщят със следните думи: през последните 75 години

планинското население на Нова Гвинея е претърпяло на висока скорост промени, за които на по-голямата част от останалия свят са му били необходими хилядолетия. За отделни планинци промените са станали още по-бързо: мои приятели от Нова Гвинея са ми разправяли как участвали в изработката на последните каменни брадви и в последните традиционни междуплеменни битки само десетина години преди да се запознаем. Днес гражданите на индустриалните държави приемат за съвсем нормални споменатите по-горе белези на сцената от 2006 г. година: металът, писмеността, техниката, самолетите, полицията и правителството, хората с наднормено тегло, срещите с непознати, които не заплашават живота ти, разнородното население и така нататък. Но това са особености на съвременното човешко общество, които са се появили сравнително наскоро в историята на човечеството. През по-голямата част от шестте милиона години, откакто пращавекът и прашимпанзето са поели по различните пътища на еволюцията, човешките общества са живели и без метал, и без всички останали придобивки. Въпросните модерни атрибути се появяват едва през последните 11 000 години, и то – само в отделни части на света.

В някои отношения Нова Гвинея¹ ни предлага прозорец към света на хората, какъвто е бил едва ли не до вчера, ако го измер-

¹ В названията, които се използват по отношение на Нова Гвинея, цари доста голямо объркване. Тук наричам „Нова Гвинея“ острова Нова Гвинея – вторият най-голям остров на света след Гренландия, намиращ се в близост до Екватора северно от Австралия. Съответно, наричам „новогвинейци“ различните коренни жители на този остров. Поради ред исторически случайности в колониалната история на XIX в. век обаче днес островът е разделен в политическо отношение на две държави. Източната му половина, заедно с много от по-малките съседни острови, оформя независимата държава Папуа Нова Гвинея, възникнала от бившата немска колония на североизток и бившата английска колония на югоизток, която до получаването на независимост през 1975 г. се е намирала под управлението на Австралия. Самите австралийци наричат бившата немска и бившата английска част съответно „Нова Гвинея“ и „Папуа“. Западната половина на острова, която навремето е била част от Холандските Западни Индии, през 1969 г. става провинция (под името „Ириан Джая“, а впоследствие „Папуа“) на Индонезия. Моите изследвания на терен са поделени почти

ваме с мащаба на шестте милиона години човешка еволюция. (Изрично подчертавам „в някои отношения“ – новогвинейските планинци от 1931 г. не са стояли, разбира се, непроменени до вечерашния ден.) Промените, настъпили в планинските райони през последните 75 години, са се появявали и в други общества по цял свят, но в по-голямата част от този свят са се проявили по-рано и са се развили по-постепенно, отколкото в Нова Гвинея. Но и понятието „постепенно“ е относително: дори в онези общества, където първо са настъпили, историческият период от 11 000 години, за който говорим, си остава нищожен на фона на шестте милиона години. По принцип нашите човешки общества са претърпели дълбоките си промени едва напоследък – и с голяма бързина.

Необходимостта от изучаване на традиционните общества

КОЕ ОПРЕДЕЛЯ УВЛЕЧЕНИЕТО НИ ПО „ТРАДИЦИОННИТЕ“
общности?¹

по равно между двете политически половини на острова. – Б.а.

¹ Под „традиционни“ или „малобройни“ общности в тази книга разбирам минали и настоящи общности, които живеят на малки групи с ниска гъстота на населението, наброяващи от няколко десетки до няколко хиляди души (а не малко на брой такива общества), които или са ловци-събирачи, или се прехранват чрез земеделие и скотовъдство, и до много малка степен са повлияни от досега си с големите западни индустриални общества. В действителност всички тези съществуващи и днес традиционни общности вече са се променили вследствие на такъв досег и могат да бъдат описани и като „преходни“, а не „традиционни“ общности, при все че са запазили много от белезите и обществените процеси от малките общности от миналото. Поначало наблягам на различията между тези традиционни малобройни общности и „поелите по Западния път“ общества, под което разбирам големите модерни индустриализирани общества, с държавно управление, познати на читателите като общества, в които повечето от тях живеят в момента. Наричат ги и „западнени“, тъй като основните

Отчасти – онова, което интересува човечеството като цяло: очарованието на възможността да опознаеш хора, които хем приличат на нас и в определена степен са ни разбираеми, хем са различни от нас и в други отношения ни е трудно да ги разберем. Когато пристигнах за пръв път в Нова Гвинея на 26-годишна възраст през 1964 г., най-силно ме впечатли екзотичността на новогвинеите: не приличаха на американци, говореха други езици, обличаха се различно и се държаха другояче. В следващите десетилетия обаче, след като посетих много части на Нова Гвинея и съседните острови по време на десетки посещения, траяли от един до пет месеца, и след като опознах отблизо отделни новогвинеици, преобладаващото чувство за екзотика постепенно отстъпи пред усещането за взаимна общност: и те като нас обичат да провеждат дълги разговори, смеят се на едни и същи вицове, имат нашия интерес към децата и секса, храната и спорта, и точно като нас се ядосват, плашат, скърбят, изпитват облекчение и ликуват. Дори езиците им представляват варианти на срещаци се по цял свят езикови теми: първият новогвинеиски език (форе), който научих например няма никаква родствена връзка с индоевропейските езици и лексиката му ми беше абсолютно непозната. Но на форе глаголите се спрягат по същия сложен начин, като на немски, има двойствени местоимения като в словенския, задлози като във финския и три показателни наречия („тук“, „там наблизо“ и „там далече“) като латинския.

След първоначалното ми усещане за екзотичността на Нова Гвинея тези близости пък ми внушиха следната погрешна мисъл: „Хората навсякъде са поначало едни и същи.“ И едва след време постепенно осъзнах, че изобщо не сме еднакви по много основни показатели: много от новогвинеиските ми приятели броят по различен начин (с помощта на визуален мапинг, а не с абстрактни числа), подбират другояче съпруга/та си, отнасят се другояче спрямо своите родители и децата си, възприемат различно опас-

им белези (като например индустриалната революция и общественото здравеопазване) възникват в Западна Европа през XVIII и XIX в. и от там се разпространяват в ред други страни. – Б.а.

ностите и имат друга концепция за приятелството. Именно в това обръкващо множество от прилики и разлики намира донякъде външният човек обаянието на традиционните общества.

Освен това привлекателността и значението на традиционните общности се дължи и на факта, че по тях можем все още да съдим как са живели прародителите на всички нас в продължение на десетки хиляди години, едва ли не до вчера – понеже ние сме плод именно на такива традиционни начини на живот. Преходът от лов и събиране към земеделие започва едва преди някакви си 11 000 години; първите метални оръдия на труда са произведени само преди 7000 години; първото държавно управление и първата писменост се появяват преди около 5400 години – към 3400 г.пр. Хр. „Съвременните“ условия са се наложили, дори в местен мащаб, в течение на една миниатюрна част от човешката история; всички човешки общества са били традиционни далеч по-дълго, отколкото което и да било модерно общество. Днес приемаме за съвсем нормално наличието на храни, произведени във ферми и закупени от магазини, а не убиван ден за ден дивеч или събирани всеки ден диви плодове. По същия начин се отнасят и към съществуването на оръдия на труда от метал, а не от камък, дърво или кост, към държавната система за управление и свързаните с нея съдилища, полиция и въоръжени сили, към четмото и писмото. А реално погледнато, всички тези привидно необходими елементи са сравнително от скоро и милиарди хора по света продължават да живеят поне отчасти по старите, традиционни начини.

Дори в съвременните индустриални общества съществуват области, в които продължават да действат много традиционни механизми. В много селски райони на Първия свят, сред които и долината в щата Монтана, където семейството ни прекарваше годишните си отпуски, много спорове и до днес се разрешават посредством неформални традиционни средства, а не по съдебен път. В големите градове младежките банди не викат полицията да им разрешава разногласията, а разчитат на традиционни методи като воденето на преговори, компенсации, заплахи и въоръжени действия. Мои приятели от Европа, израсли през 50-те години на ХХ в. в европейски села, са ми описвали детство, неразличаващо

се особено от живота на децата в едно традиционно новогвинейско село: всички обитатели на селото се познават, всеки знае кой с какво се занимава и има мнение по въпроса, хората се женят за такива, които са родени на не повече от два-три километра от селото и прекарват целия си живот в селото или в непосредствена близост до него, ако не смятаме младите мъже, отишли на фронта през годините на двете световни войни, а споровете в селото се решават така, че да възстановят нарушените взаимоотношения – или поне да ги направят поносими, тъй като ви предстои цял живот да живеете в близост до онзи, с когото спорите. Така че не е съвсем вярно, ако кажем, че вчерашният свят е заличен и заменен от нов, днешен; напротив, голяма част от вчерашното е все още у нас. И това също е причина да се мъчим да проумеем вчерашния свят.

И както ще се убедим в главите на тази книга, културната практика на традиционните общности е много по-разнообразна от тази на съвременните индустриални общества. В рамките на това многообразие установяваме, че много от културните норми на съвременните общества с държавно управление са се изместили далеч от традиционните норми и са някъде в периферията на традиционното многообразие. В сравнение с което и да било съвременно индустриално общество едни традиционни общности се отнасят по много по-жесток начин с възрастните хора, а други им осигуряват много по-приличен начин на живот; съвременните индустриални общества клонят повече към първото, отколкото към второто. Но психолозите продължават да основават обобщенията си за човешката природа върху нашия собствен тесен и нетипичен отрязък от човешкото многообразие. Прегледът на статиите, публикувани през 2008 г. във водещите списания по психология сочи, че 96% от изследванията са провеждани върху хора от озападнените индустриални страни (в Северна Америка, Европа, Австралия, Нова Зеландия и Израел), като 68% са правени в самите САЩ, при което към 80% от изследваните са студенти по психология, т.е. не са дори типични представители на обществото в съответната страна. Или, както казват специалистите по обществени науки Джоузеф Хенрих, Стивън Хайне и Ара Норензаян, разбиранията

ни в областта на човешката психология се основава върху субекти, които могат да се обозначат със съкращението WEIRD¹: лица от западни, образовани, индустриализирани, богати и демократични общества. А според стандартите на световното културно многообразие някои от тези субекти могат да се възприемат и буквално като чудаци, след като са абнормални примери (така наречените „аутлайъри“ – от англ. outliers) в много изследвания на културни явления, основани на по-обширни извадки от световното многообразие. Така изследваните явления включват зрителното възприятие, справедливостта, отзивчивостта, наказанията, биологичните преценки, пространствената ориентация, аналитичните спрямо холистичните преценки, моралните преценки, мотивацията за признаване на авторитетите, правенето на избор и себеусещането. Така че ако искаме да стигнем до обобщаващи изводи относно човешката природа, трябва да разширим много осезаемо извадката извън обичайните ни чудаци WEIRD (най-вече американски студенти по психология), за да покрие и цялата гама традиционни общества.

А докато специалистите по обществените науки правят своите академични изводи от изследванията на традиционните общества, всички ние, останалите, можем да научим ред неща от чисто практически интерес – тъй като традиционните общества представляват на практика хиляди естествени експерименти в областта на това, как да бъде конструирано едно човешко общество и са стигнали до хиляди решения на човешките проблеми, различаващи се от онези, възприети от нашите модерни WEIRD общества. По-нататък ще се убедим, че някои от тези решения – като например някои начини, по които традиционните общности отглеждат децата си или се отнасят към най-възрастните, как опазват здравето си, разговарят, прекарват свободното си време и уреждат споровете си – могат да ви се сторят, както ми се струват и на мен, превъзхождащи нормалната практика в Първия свят и вероятно бихме могли да извлечем полза от селективното приложение

¹ Съкратено от англ.: Western, educated, industrialized, rich, and democratic; но и weird – свръхестествен, чудат, орисан. – Б.пр.

на такива традиционни практики. Някои от нас вече го правят – с видима полза за здравето и щастието ни. В определени отношения, съвременните хора, не сме пригодени за съвременния живот: телата и привичките ни са поставени в условия различни от онези, в които са се развили и към които са се приспособили.

Но не бива да стигаме и до противоположната крайност – да приписваме някаква романтичност на миналото и да копнеем за по-прост живот. Можем само да се радваме, че сме отrekli някои традиционни практики от рода на детеубийствата, изоставянето и умъртвяването на най-възрастните, периодичната поява на заплахата от гладна смърт, по-големия риск от природни бедствия и заразни болести, високата детска смъртност и вечния страх от външно нападение. Традиционните общества не само ни подсказват някои по-съвършени начини на живот, но ни карат и да ценим някои предимства на нашите общества, които сме склонни да приемаме за даденост.

Държави

ТРАДИЦИОННИТЕ ОБЩЕСТВА СЕ ХАРАКТЕРИЗИРАТ С ОРГАНИЗАЦИЯ, КОЯТО Е ПО-РАЗНООБРАЗНА ОТ ТАЗИ НА ОБЩЕСТВАТА С ДЪРЖАВНО УПРАВЛЕНИЕ.

За да възприемем по-лесно непознатите ни особености на традиционните общества, би било полезно да си припомним първо познатите ни характеристики на националните държави, в които живеем понастоящем.

Населението на повечето съвременни държави е от няколко стотици хиляди до няколко милиона жители, а в двете най-населени съвременни държави – Индия и Китай – надхвърля по един милиард. Населението дори и на най-малките – тихоокеанските островни държави Науру и Тувалу – надвишава 10 000. (Ватикана, само с 1000 души население, също се води за държава, но е изключение, бидейки миниатюрен анклав в границите на град Рим,

от който Ватикана внася всички стоки от първа необходимост.) И в миналото е имало държави с населения от няколко десетки хиляди до няколко милиона. Още от техните големи населения можем да вадим заключения как тези държави са се изхранвали, каква организация са притежавали и защо изобщо са съществували. Всички държави изхранват жителите си най-вече посредством производството на храни (земеделие и скотовъдство), а не ловуване и събиране. Човекът е способен да добие много повече храна, като отглежда реколти или животни върху един хектар градинска площ, нива или пасище, което е напълнил с най-полезните му растителни и животински видове, отколкото ако ловува или събира наличните върху един хектар горска площ диви животни или растителни видове (повечето от които – така или иначе – са неядливи). Това е и основната причина нито едно общество, състоящо се от ловци-събирачи, да е могло някога да изхранва население с достатъчна гъстота за поддържането на държавно управление. Във всяка една държава храната се произвежда само от част от населението ѝ – част, която спада до 2% в съвременните общества с високо механизизирано земеделие. Останалата част от населението се занимава с други работи (управление, промишлено производство, търговия и т.н.), не произвежда необходимите му храни, а съществува благодарение на произвежданите от фермерите хранителни излишъци. Освен всичко друго, голямото население на държавата е гаранция, че повечето жители на държавата не се познават един друг. Дори за гражданина на миниатюрната Тувалу е невъзможно да познава всички 10 000 свои сънародници – нещо, което е още по-невъзможно за обитателите на Китай, наброяващи 1 400 000 000. Оттам и необходимостта държавата да притежава полиция, закони и норми на поведение, ако не иска едва ли не всяка неизбежна среща между непознати да премине в сбиване. Малките общности, в които всеки познава всички останали, не се нуждаят от такава полиция, закони и морални постулати за добро отношение към непознатите хора.

В крайна сметка, след като населението на едно общество преваля бройката 10 000, става невъзможно и това, решенията да се вземат, изпълняват и прилагат посредством всеобщи събрания

на жителите, на които всеки да може да изкаже мнението си. Невъзможно е едно голямо население да функционира без ръководители, които да вземат решенията, без изпълнителски кадри, които да изпълняват решенията, и без бюрократи, които да прилагат решенията и законите. Така че на всички читатели, които се явяват анархисти и си мечтаят да живеят без държавно управление, следва да обясним, че тъкмо по тези причини мечтата им е нереалистична: ще им трябва да си намерят някоя община или племе, което ще пожелае да ги приеме и в което всички се познават – и не му трябва крале, президенти и бюрократи.

Малко по-нататък ще се убедим, че са съществували традиционни общности достатъчно многобройни, че да се нуждаят от многофункционални бюрократи. Но на държавите, които са още по-населени, им трябва специализирани бюрократи, диференцирани както по вертикала, така и по хоризонтала. На нас, жителите на държави, ни е писнало от всички тези бюрократи, но, уви, без тях не може. В една държава има толкова много закони и жители, че един вид бюрократ не е достатъчен, за да прилага всичките постановени от краля закони: налага се да има отделни хора, които да се занимават със събирането на данъците, с прегледите на моторните превозни средства, полицаи, съдии, инспектори на хигиената в заведенията за обществено хранене и така нататък. В рамките на една отделна държавна служба, състояща се от бюрократи от един конкретен вид, сме свикнали да виждаме много служители от този вид, но йерархично разпределени на различни нива: в едно данъчно управление например ще срещнем данъчния агент, който проверява данъчната ви декларация и който е подчинен на началника на отдела, към когото можете да се обърнете, ако не сте съгласни с направената от агента данъчна оценка и който на свой ред е подчинен на началника на управлението, а той – на окръжния или щатския данъчен управител, подчинен от своя страна на изпълнителния директор на данъчната служба на САЩ. (Нещата всъщност са доста по-сложни, но за по-сбито пропускам няколко от нивата.) В романа си „Замъкът“ Франц Кафка описва една измислена бюрокрация, вдъхновена от действителната бюрокрация в Хабсбургската империя, в която живее. Лично аз сънувам

кошмари, ако чета преди лягане как героят на Кафка блъска глава в стената на въображаемата бюрокрация в замъка, но съм сигурен, че всички мои читатели са имали действителни кошмари и главоблъсканици при срещите си с истински бюрокрации. Това е цената, която заплащаме, за да живеем в държава с правителство: нито една утопия не предлага решение как да бъде управлявана една нация при пълното отсъствие на поне някакви бюрокрации.

Един все още съществуващ белег на държавността е, че дори в най-егалитарните скандинавски демокрации гражданите им продължават да са неравни в политическо, икономическо и социално отношение. По неизбежност всяка държава се нуждае от определен брой политически водачи, които да дават заповеди и да създават законите, плюс много голям брой управлявани, които да изпълняват тези заповеди и закони. Жителите на държавата изпълняват различни стопански роли (в качеството си на фермери, чистачи, юристи, политици, продавачи в магазини и т.н.), като някои от тези роли са по-добре заплатени от останалите. Определени граждани притежават по-високопоставено социално положение спрямо останалите. Всички идеалистични усилия да се намали неравенството в една държава – от рода на формулирания от Карл Маркс идеал на комунизма „От всекиго според способностите, всекиму според потребностите“ – са претърпели провал. Държавата не е могла да се появи преди появата на производството на храни (което започва едва 9000 години пр.Хр.), та дори и няколко хилядолетия след това, през което време производството на храни да е създавало достатъчна гъстота на населението, която да изисква управление на държавно ниво. Така че първата държава се появява едва към 3400 г.пр.Хр. в Плодородния полумесец¹, последвана през следващото хилядолетие от други в Китай, Мексико, Андите, Мадагаскар и други райони; днес цялата територия на планетата

¹ Термин, въведен от американския археолог Джеймс Хенри Брестед около 1900 г. Напоаян от реките Йордан, Ефрат и Тигър и заемащ около 500 000 км², регионът заема територията от източния бряг на Средиземно море, северно от Сирийската пустиня и през Джазира и Месопотамия до Персийския залив. – Б.пр.

с изключение на Антарктика е разделена на държави. Но дори и в региона на Антарктика седем държави имат частично застъпващи се териториални претенции.

Видове традиционни общества

И ТАКА, ОКАЗВА СЕ, ЧЕ ДО 3400 Г.ПР.ХР. НИКЪДЕ НЕ Е ИМАЛО държави; а и в наше време съществуват големи райони, в които не се упражнява държавен контрол, а се прилагат традиционни, по-прости политически системи. Книгата има за цел да разгледа именно различията между тези традиционни общества и познатите ни държавен тип общества. Как ще класифицираме и разглеждаме разнообразието в самите традиционни общества?

Колкото и уникално да е всяко човешко общество, налице са и кроскултурни схеми, които позволяват известни обобщения, най-вече по отношение на корелационно свързаните тенденции в поне четири аспекта на обществото: брой на населението, храна, политическа централизация и обществено разслоение. Добивът на храни и други стоки от първа необходимост е склонен да се интензифицира успоредно с нарастването на населението и гъстотата му. Живеещите в селски райони фермери за препитание произвеждат повече храна от хектар земя, отколкото малките номадски общини ловци-събирачи; още по-големи са добивите на хектар от интензивните поливни участъци, обработвани от по-гъсто населени хора и от механизираните ферми в модерните държави. Вземането на решения на политическо ниво става все по-централизирано – като се започне от груповите междуличностни обсъждания в малките общини ловци-събирачи и се стигне до политическите йерархии и решения на ръководителите на съвременните държави. Нараства и социалното разслоение – от сравнителната егалитарност в малките общини ловци-събирачи до неравенството между гражданите в големите централизиран общества.